

**МІЖ ВІЙНОЮ І МИРОМ
(БУДНІ МЕШКАНЦІВ ЛЬВОВА У ВІДДЗЕРКАЛЕННІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ 1920 р.)**

Віктор ГОЛУБКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства

Одним із важливих напрямків історико-краєзнавчих досліджень є мікроісторія, синонімом якої інколи виступає “історія буднів”. Предмет її зацікавлення – сфера людської буденності у її історико-культурних, політичних, етнічних та конфесійних контекстах. У центрі уваги історії буднів – повсякденна реальність котра проходить крізь призму свідомості індивіда, стає його суб’єктивним баченням світу у якому він живе. У статті на основі періодики відтворено буденне життя львів’ян в період, що наступив одразу ж після закінчення Першої світової війни, який, проте, ще не приніс миру.

Ключові слова: Львів, війна, дозвілля, побут, населення.

Незважаючи на увесь драматизм, який доводиться переживати людині у часи чи то природних, чи суспільних катаклізмів, як – війни, стихійні лиха, ломки і трансформації усталених моделей суспільних відносин, а також ідеологічних орієнтирів, вона як особистість не може існувати поза буденністю. За будь-яких обставин людина реагує на оточуюче середовище, прагне створити свій мікросвіт, у якому відчувала б фізичний і психологічний комфорт. Це – й необхідність житла, його оздоблення, потреба у професійній діяльності, проведенні дозвілля, у придбанні їжі, речей широкого вжитку, вироблення звичаїв, норм і правил поведінки пов’язаних із повсякденними подіями, принципи співжиття, ставлення до багатства і бідності, влади, держави і суспільства. Дослідження буденного життя людини як індивіда дає можливість глибше проникнути у епоху, відчуті її неповторність й багатогранність, виявити, часто приховані за глобальними подіями мотивації поведінки конкретно взятої особи або ж соціальної групи. Відтак видається цікавим простежити будні львівського обивателя у складний, повний суперечностей, врешті небезпечний для самої його екзистенції час – 1920 рік. Це був доленосний для Львова період, своєрідна межа, котра безповоротно відрізала його від старого унормованого життя адміністративного центру колишньої цісарської провінції, ще була надто свіжою у пам’яті львів’ян-українців коротка мить столичного статусу ЗУНР, врешті Львів опинився у відродженій Польській державі, приналежність до якої мали остаточно зафіксувати міжнародні домовленості. Останнє, породжувало у львівського обивателя почуття тимчасовості й непевності в завтрашньому дні. До того ж місто втратило роль політичного й адміністративного центру коронного краю – “Королівства Галіції і Лодомерії”, що боляче сприймали верхи львівського суспільства – інтелігенція, бюрократія, промисловці. “Львів провінціалізується”, –

із сумом констатували деякі львівські газети¹. Особливо давався взнаки брак безпосереднього сполучення з новою столицею – Варшавою, із якою можна було комунікуватися лише опосередковано. Телеграфний та телефонний зв'язок був також нікудишнім навіть у межах міста. Через це великі закордонні і крайові підприємства змушені були позакривати тут свої центральні представництва і згорнути діяльність. Генерального делегата уряду Галецького, що обійняв тимчасову вищу адміністративну владу в краю звинувачували у недостатній увазі до потреб Львова.

Відчутно впливало на повсякденне життя львівського обивателя й те, що місто, по суті, опинилося у прифронтовій смузі під час польсько- радянської війни 1920 р.

Цінним джерелом для дослідження буденного життя мешканців Львова є львівська преса. Вона дозволяє привідкрити завісу над приватним життям львів'ян, які жваво цікавилися глобальними політичними й соціальними трансформаціями, водночас будували свій мікросвіт з його “маленькими” радощами і проблемами, буденною сірістю й показною розкішшю, викликаною воєнною руйною ощадливістю й обережністю і прагненням хоча б на короткий час поринути у вир безтурботного життя, що асоціювалося із австрійськими часами перед Великою війною. Однак одразу ж впадає у вічі різка відмінність у висвітленні повсякденності польськими та українськими почасти єврейськими періодичними виданнями, офіціозом, або як тоді називали “урядовими” газетами і друкованими органами конкретних політичних структур. В силу історичних обставин, передусім з утвердженням на території Східної Галичини польської державності, польські часописи набагато більше уваги приділяли буденному життю громадян, адже головне завдання – відновлення національної незалежності було виконане, а це дозволяло відійти від глобальних проблем, яких, звісно, вони не оминали. Натомість українські часописи, котрих у Львові у 1920 р. виходило лише декілька привертали увагу українського читача до все ще не згасаючої національно-визвольної боротьби, яка точилася на українських землях. Майже єдиною газетою, котра поміщала матеріали, які нас цікавлять була “Громадська думка” – рупор українства в опанованому поляками Львові. У порівнянні з польською українська преса посідала маргінальне місце, але зрештою, відображала психологічний стан українського обивателя Львова, у якому той опинився після, падіння ЗУНР, як тоді казали “нашої катастрофи”. Водночас уже в перших новорічних публікаціях як української, так і польської преси помітна спільна риса – загальна втома від війни. Європа уже понад рік насолоджувалася довгоочікуваним миром у той час, як для львівської суспільності він й надалі залишався мрією. Типовим у цьому плані є новорічний, сповнений тугою за миром і спокоєм, романтичний нарис у газеті “Dziś” автора, який заховався під псевдонімом “Зигмунт”. “Старий рік – то рік пропачий, вбитий мечем миру, – пише він, – Новий рік – ангел миру. Мене зачарувало неземне слово “рах”. Мені причувалося шарудіння і зітхання могил, а чиєсь тихе сшлипування навівало на згадку слова Словацького:

*Bo w takiej chwili ach!Dwa serca piacz№.
Co wzajem maj№ przebaczyж przebacz№.
Co wzajem zapomnieж; zapomn.№^{2*}.*

Сповненим песимізму та невизначеності новорічний фейлетон „Громадської думки” “На порозі Нового Року”. “Не знаємо нині, що принесе нам невідома найближча будучність, не знаємо, що готовить нам доля, яка так безсердечно лукавить із нами, та одно відчуваємо, що український нарід переживає далі свою вікову, глибоку трагедію. Віримо, що в тому пекельному огні, який не пригасає на землях України, виковується для нас краща доля”, – мовилося у ньому³.

Від кінця грудня аж до великоднього посту Львів поринав у забуті передвоєнні карнавали. Урочистості починалися на католицьке Різдво, яке переростало у новорічний карнавал. Зустріч Нового 1920 р. суттєво різнилася від попередніх довоєнних років. Передусім це стосувалося польського населення міста. Переповнені і гамірні вулиці, ресторани, кав’ярні. До самого ранку численні групи прогулювалися вулицями Львова. Розважалися усі: цивільні і військово, молодші і старші, багаті і бідні. Міська еліта з вечора до пізньої ночі святкувала у Міському театрі (тепер Театр опери та балети ім. С. Крушельницької). Переповненою була й зала Міського казино (нині приміщення Львівської обласної бібліотеки на Проспекті Тараса Шевченка). Тут новорічне свято влаштувало Літературно-мистецьке коло, згромадивши увесь літературний Львів, журналістів, Весела забава тривала до пізньої ночі.

Інша частина публіки, яка призабула смак “редути” поспішила до театру водевілів, що на вулиці Оссолінських,10 (тепер вул. В.Стефаніка). Тут був влаштований маскарад (щоправда одні військові маски). Хто бажав веселого настрою поспішив до інших театрів легкого жанру. Ті ж, котрі не змогли дістатися до них знайшли місце у кав’ярнях, що давно вже не бачили стільки народу.

Робітники масово прибули до Ремісничої палати (сучасний Львівський театр ляльок), де також весело зустрічали новорічне свято. “Всюди де тільки влаштовувалися забави, – писав кореспондент газети, – усі докладали максимум зусиль аби хоч за один вечір піддатися ілюзії, що зло і війна минулися і, що надходять кращі, світліші часи”⁴.

У передноворічні дні львівські газети рясніли оголошеннями, у яких кав’ярні та ресторани пропонували свої послуги, зваблюючи клієнтів не лише доброю кухнею та добірними напоями, а й комфортними умовами відпочинку серед яких найголовніша – опалювання приміщення, що було на той час через дефіцит та дорожнечу палива не аби якою принадою закладу. Так кав’ярня “Землянська” на вулиці Баторого, 6 (тепер вул. Князя Романа) повідомляла, що у “новорічну

[§] *Bo в таку мить два серця плачуть,
Стару образу собі пробачать,
А що захочуть, те забудуть.*

ніч влаштовує у чудових мармурових, добре опалених залах музичний концерт. Пригощатимуть найвищої якості варшавськими кремами, шоколадом, кавою, чаєм, смачною випічкою і шляхетними напоями”⁵.

У пасажі „Миколяша” 31 грудня 1919 р. у приміщенні над кав’ярнею “Міраж” також відбувся сатиричний вечір. Видатні актори театру і кабаре під орудою знаного варшавського гумориста Войташка забавляли публіку своєю новою програмою. Веселилися від 12 до 3 ночі. Добірна кухня, холодні і гарячі закуски, делікатеси, варшавська випічка, шляхетні напої теж потішали гостей⁶.

Різдво і новорічне свято минули у Львові досить піднесено. Життя попри триваючу шостий рік війну продовжувалося, й брало своє. “Відтак, – як зазначала газета “Kurjer Lwowski”, – хто тільки міг забув про брак харчів, опалення, податки, дорожнечу і прагнув відпочити. Не була то забава з передвоєнного часу, безтурботна, всеохоплююча. Але на Сильвестра усі заклади відпочинку були переповнені відвідувачами, серед яких було чимало тих, хто раніше сюди не приходив...”⁷.

Як часто буває на масових святкових гуляннях не обійшлося без ексцесів. У Різдвяну ніч підпите товариство влаштувало на вулиці Костельній (сучасна вул. І.Гонти) гучну авантюру, що закінчилася бійкою. 20-тирічну Гелену Беньковську поранили в обличчя ножом, а Казимира Бечаковського, який став на її захист покалічено у руку. Потерпілих забрала карета швидкої допомоги.

У Різдвяну ніч не спали і злодії – категорія населення, що створює буденні негаразди за будь-яких суспільно-політичних реалій. Невідомі зловмисники вдерлися до магазину Вольфа Стерлінга і викрали півтори сотні напильників, декілька сотень замків та іншого товару, завдавши збитків на 8 тис. корон⁸.

Новорічні свята відкривали серію різного роду добродійних балів. Попри скруту вони набрали масового явища. У воєнний час чималою популярністю користувалася військова тематика. Львівський жовнірський театр підготував виставу комедії “Уланські пісні” у залі стрілецького товариства по вулиці Курковій (теперішня вул. М.Лисенка). Ціни на квитки були відносно доступними – 2–4 корони. Після вистави за окрему плату бажаючі могли відвідати танці. Дохід від цього заходу пожертвували на жовнірський університет при командуванні генеральної округи Львів.⁹ Велика забава з танцями відбулася 18 січня й у залах Міського казино та Літературного кола під патронатом генералів Гологорського і Мазяри. Виручені кошти призначено на потреби солдатів львівського гарнізону¹⁰. Такі ж добродійні бали пройшли наприкінці січня у залі Стрільниці¹¹. Зібрані тут кошти також призначено на потреби вдів і сиріт львів’ян¹². Велике танцювальне рандеву влаштував шеф штабу Генеральної округи Львів. Імпреза відбувається у залі Народного дому (тепер Будинок офіцерів). Його дохід спрямували на добродійні цілі¹³.

Не відставали від військових і цивільні. Так, бал слухачів курсів машинобудування Політехніки в залах Літературного кола притягнув до себе натовпи спраглих до танців і розваг людей. Їх було так багато, що не змогли розміститися у просторах залах Міського казино. До кадрили стало майже 300 пар¹⁴.

Дублянський вечір з танцями влаштувало Товариство дублянців – слухачів сільськогосподарського відділу Львівської політехніки. Вечір відбувся 12 лютого у залах міського казино і Літературного кола¹⁵. Рандеву з танцями влаштувало й Товариство боротьби з туберкульозом і військові медики. Виручені кошти призначалися на будівництво санаторію у Голоску. Бал мав відродити довоєнну традицію подібних розваг медиків¹⁶. Як зазначала львівська преса, бал вдався на славу. Танцювали одночасно у двох залах із двома оркестрами. Було влаштовано розіграш лотереї на сотню картин найкращих львівських художників, що принесло немалий дохід, котрий передано на будівництво згаданого санаторію. Католицький дім (будинок колишнього театру ПРИКВО) також організував театральну реду, з багатою програмою та кабаре¹⁷. Проте одним з найкращих балів львівського карнавалу 1920 р. визнано карнавальний вечір, організований Міським казино і Літературно-мистецьким колом 7 лютого. Він проходив у гарно прикрашених залах Міського казино. Тут прибуло добірне товариство. Чимало було у кумедних оригінальних масках. Гості були скрупульозно підібрані. Звісною, що цей бал не був маскарадним стилізовано як то було у довоєнні часи. Через дорожнечу не можна було собі цього дозволити. Дами, які хоч і не мали карнавальних строїв були одягнуті у шикарні бальні сукні. Коли розпочалися танці, до них стало 250 пар. Єдине чого не вистачало – так це доброго буфету і ресторану: чаю не видавали, а на шампанське не вистачало грошей¹⁸.

Українці Львова за традицією влаштовували новорічне свято за юліанським стилем – з 13 на 14 січня. Воно носило суто національне забарвлення. Так, колектив театру Товариства “Українська бесіда” влаштував Маланчин вечір з музикою. В оголошенні вказувалося, що бажаючі взяти у ньому участь мають бути одягненими у “стрій спацеровий” для чоловіків, а “для пань, оскільки можливий, народний”¹⁹. Українська громадськість Львова на відміну від польських товариств не проводила добродійних балів, зрештою на це не було ані можливостей, ані відповідної моральної атмосфери. Вона гуртувалася навколо Українського горожанського комітету у Львові. В місті тоді перебувало півтора тисячі полонених та інтернованих українських вояків, котрих у прямому розумінні треба було рятувати від голоду. Комітет організував для них обіди, закликав патріотично налаштоване селянство та інтелігенцію забезпечити їх необхідними харчами²⁰. Зазвичай велелюдним богослужінням на Ринку львів’яни-українці зустрічали Йорданське свято. Із усіх церков міста сюди поспішали з хоругвами процесії на чолі із своїми священиками. Як зазначав кореспондент “Громадської думки”, у сонячному промінні різнокольоровою феєрією вигравали хоругви серед яких синьо-жовта барва особливо кидалася у вічі. Остання заувага підкреслює наскільки важко було українцям змиритися з втратою національної незалежності. Посвячення води здійснив сам митрополит Андрей Шептицький у асисті з капітулою²¹. Традиційно у березні українці Львова вшанували Шевченківські дні. Провід у ньому належав Музичному товариству імені М.Лисенка, а також

місцевому комітетові УСДП. Тоді ж у залі Музичного товариства було організовано „веснянку” з багатою концертною програмою. Лише інколи влаштував так звані “чайно-пампушкові вечорниці” “Науково-забавовий кружок “Зоря” на вул. Вірменській, 25. Вхід на них був платним²². Аналогічно поляки збиралися у приміщенні Академічної читальні на вул. Лозинського, 7 (тепер вул. О.Герцена) на свої щонедільні “Академічні чаювання” з метою “пожвавити товариське життя”²³.

Серед захоплюючих рефлексій польськокомовної преси про міські карнавали зустрічалися й поодинокі критичні голоси, які засуджували їх розкіш та безтурботність на тлі тогочасних злиднів. Один із дописувачів газети “Dzięc” із сарказмом писав: “У смокінгу і в полатаних лакерках переможно входить... Новий Рік. Бал! Але не лишень для того, щоб забавлятися. Хай Бог боронить. “Харітас” – ось етикетка цих імпрез. Повір Читачу, ніщо так не викликає більшої тривоги, ніж два коротких слова “Розважайтеся милосердно”. Бал для добродійності. Отож іде цілий легіон на бал, щоб добродійно витанцюватися... Розважається спекулянт, мліє від насолоди кокотка, шаленіє пані Янка, аж тремтить за танцями пані Галя і так в коло... Милосердя! Чого ж не робиться заради тебе. Отже, і Львів забавляється під знаком венеційського карнавалу. Ринув на вулиці, погасив світло і увесь єдиний – геройський і спекулянтський від рогаток аж по передмістя заповонив бальні зали”²⁴.

Карнавальні бали, однак, не могли срикрити жалюгідного матеріального становища більшості мешканців міста. Давалися взнаки хронічна нестача продовольства та високі ціни на нього. Саме у січні 1920 р. стрімко підстрибнули ціни на продовольчі товари через скасування фіксованих на них обмежень. Сподівання на те, що конкуренція сприятиме збільшенню їх доставок до міста не справдилася. Наприклад, всього за тиждень ціна на волоче і теляче м’ясо зросла з 17 корон до 32, свинини із 20 до 36, смальцю із 32 до 70, сала із 30 до 50 і вище. Відповідно подорожчали і м’ясні вироби²⁵. Наприкінці січня критична ситуація склалася із постачанням хліба. Запасів борошна залишалося менше, ніж на тиждень. Щоб виправити становище міські власті вирішили негайно відрядити до Варшави делегацію магістрату з вимогою вислати транспорт з борошном до Львова²⁶. У місті запроваджено картки на хліб та цукор, які однак з великими труднощами можна було покрити наявними запасами. Через те магістрат дозволив замість цукру продавати сахарин. Дозвіл на його продаж отримали безпосередньо від продовольчого уряду магістрату конкретні продавці. З вересня дільничні магазини могли реалізовувати жовтий цукор із розрахунку 300 г. на картку²⁷. Аби пом’якшити хлібну кризу магістрат зобов’язав пекарні випікати так званий контингентовий хліб – обов’язкову квоту, що покривала б хлібні картки за фіксованими цінами, а все, що пекарні могли виготовити понад неї становило так званий позаконтингентовий хліб, який реалізовувався за вільними цінами. Щоб заощадити борошно навіть було заборонено випічку

кондитерських виробів. Внаслідок – у кав'ярнях вони зовсім зникли, а коли їх і пропонували, то крадькома, відповідно по вищій ціні, у яку власник включав ризик – можливий штраф²⁸.

Пекарні випікали хліб різних сортів. Так, хліб третього сорту був із домішками ячмінної та кукурудзяної муки. Гострий дефіцит хліба став під'рунтям різного роду зловживань та спекуляції: пекарні цілеспрямовано занижували його або ж домішували до борошна якісь інші інгредієнти²⁹. Як повідомляла газета „Dziennik ludowy”, коли принесли на експертизу хліб третього сорту „виявилось, що то якась глина, розсипається на куски, у яких не те, що нема ячмінної муки, але годі й кукурудзи знайти”³⁰.

Проблема продовольчого забезпечення міста неодноразово виносилася на обговорення міської ради. Голова харчового уряду Львова Лясковніцкі визнав критичний стан продовольчого постачання міста: борошна на випічку, запевняв він, – на якийсь час має вистачити, проте сама якість хліба погіршилася через поганий помол зерна. У зв'язку з тим влада міста вирішила запровадити контроль за якістю борошна і роботою пекарень. Дуже часто під час обговорення питання продовольчого забезпечення міста галереї ратуші переповнювала публіка, особливо робітничка. Інколи воно супроводжувалося бурхливими сварками. Найбільше галасували жінки, висловлюючи жалі, і вигукуючи непарламентарні вислови на адресу магістрату і промовців. Траплялося, що “дискусія” ставала настільки гарячою, що останні, вступаючи в полеміку з промовцями намагалися їх перекричати. Головуючий постійно тримав у руці дзвінок і закликав до спокою, погрожуючи очистити від публіки галерею. Міська влада засудила політику центральної державної адміністрації, яка спричинилася до зубожіння робітництва міста, а водночас до збагачення торговців і виробників й звернула увагу на те, що становище погіршується розгулом спекуляції, лихварства та хабарництва. Для викорінення цих явищ навіть пропонувалося передбачити у законодавстві кару смерті для тих працівників, котрі використовують своє службове становище для власного збагачення за рахунок зубожіння інших³¹.

Одначе зарадити справі виявилось непросто. Продовольче постачання Львова фактично було зруйноване. Через затримку із довозом збіжжя, його запаси у місті наприкінці січня майже вичерпалися. Через те, управа міста змушена була навіть видати розпорядження про тимчасове припинення роботи пекарень³².

У січні–лютому буденні клопоти львів'ян доповнилися стрімким зростанням інфляції. Щоб стримати тотальне подорожчання продуктів харчування Львівська міська рада встановила граничні ціни на продукти харчування, яких, однак, не дотримувалися на ринках. Буханець білого хліба коштував – 5 корон, 1 кг буряків – 4 корони, 1 кг брукви – 2 корони, 1 кг картоплі – 3 корони, 1 кг цибулі – 25 корон, 1 кг часнику 20 корон, 1 кг сиру – 20 корон, 1 кг масла – 92 корони. Високими були й ціни на паливо, на які магістрат наклав мораторій. Так за 100 кг деревини – платили від 44 до 48 кор., а за 100 кг брикетів торфу (на картки) з доставкою – 54 кор. така ж кількість вугля із доставкою коштувала понад 60 кор.³³

Про купівельну спроможність львівського обивателя можна отримати уявлення, співставивши її із його доходами. Так пенсія вдови державного службовця становила від 150 до 200, щонайбільше 300 корон, а пенсіонера від 300 до 600 кор. Найкраще оплачуваний робітник міг за день заробити щонайбільше 50 корон³⁴. Доведене до відчаю населення влаштовувало спонтанні акції протесту. 26 лютого натовп жінок прибув під ратушу і зажадав аудієнції у президента міста Юзефа Ноймана. Коли охоронець запропонував їм з'ясувати справу у торговельному уряді, демонстрантки, проникнувши на подвір'я ратуші, попрямували до тильних дверей, що вели на перший поверх і зупинилися перед входом до міської президії. Тут вони вигукували на адресу уряду постачання міста усілякі прокльони, а частина з них навіть спробувала штурмувати двері однієї з туалетних кімнат неподалік президії, гадаючи, що це вхід до її приміщення. Не змігши подолати перешкоди, натовп посунув до канцелярії президента. Тут знову повторилася сцена штурму. Однак Ю. Ноймана там не було. На галас вийшов його заступник, який безуспішно намагався заспокоїти обурений натовп. Тепер дійсно розпочався справжній штурм канцелярії, коли жінки помітили у коридорі самого Ю. Ноймана. Деяке заспокоєння настало лише тоді, коли врешті прибули чотири поліцейських, котрі зайняли „позиції” коло дверей, що вели до приймальної президента міста. Тоді три вибрані нашвидкуруч делегатки пішли на розмову з Ю. Нойманом, щоб представити йому свої вимоги. Президент пообіцяв негайно виправити ситуацію на краще після чого жінки з глухим бурчанням покинули будинок ратуші³⁵.

Удару по малозабезпечених верствах львів'ян завдав обмін корони на марки по завищеному курсу (70 марок=100 коронам). З 15 січня 1920 р. марка ставала єдиною валютою в державі. Львівські урядовці навіть двічі відмовлялися отримувати платню згідно встановленого курсу. Коли ж прислали з Варшави коронну готівку, виникли чергові труднощі з виплатою зарплати оскільки у наявності були лише банкноти номіналом по 10 тис. корон. Відтак працівники різних міських канцелярій Новий Рік зустрічали без грошей³⁶. Грабіжницька грошова реформа викликала, як це буває, у екстремальних випадках не лише озлоблення громадян, але й появу так званого “чорного гумору”, який є своєрідним захисним рефлексом властивим людській психіці. Львівська преса одразу ж відреагувала на це своїми куплетами

*Mareczki nam dali
Za drogie korony
Cyi ty poczujesz z niemi
Czieku utrapniony!*

*Baba ci z przed nosa
SprzNótnie mleko, jaje
Kiedy sik jej marki
Zamiast koron daje^{37*}.*

§ *Марочки нам дали за цінні корони,
Що ж ти небораче зарадиш із ними!
На базарі баба усе поховає,
Коли ся їй марки замість корон пхає.*

У той же час траплялися непоодинокі випадки, коли продавці міських яток відмовлялися брати від обивателів за товар дрібними австрійськими грошима, мотивуючи тим, що не зобов'язані їх рахувати. Як повідомляла газета „Dziennik ludowy”, від жінок, які купили м'ясо у одній з яток на вулиці Личаківській і розраховувалися за нього гульденами, продавець вирвала з рук вже відважений товар³⁸. Не аби які проблеми виникали з обміном валюти. Банки під приводом відсутності валюти в коронах відмовлялися видавати її вкладникам, притримуючи для спекулянтів. Найбільше нагріли руки валютні спекулянти на обміні дрібних купюр, які згідно із розпорядженням міністерства фінансів виводилися з обігу. Так за обмін 10 тис. банкноти в коронах на марки вимагали 250 корон за послугу³⁹. Від одного з клієнтів за реалізацію чеку на 300 тис. корон зажадали 15% комісійних за послуги⁴⁰. Оскільки певний час в обігу перебували марки і корони, цим одразу ж скористалися торгівці. Деякі з них продавали товар за ціною у коронах, а брали у марках, що стало справжнім пограбуванням для львів'ян.

Однак навіть різке зростання цін на продовольчі товари не зарадило їх дефіциту. Своєрідним „страусовим” розв'язанням цієї проблеми стала заборона працювати продовольчим магазинам у свята та неділі, з метою зменшення їх продажу. Очевидно це не зарадило справі, а викликало лише нарікання у львівського обивателя. Справжні баталії розгорнулися біля міського овочевого складу на вул. Польній (тепер вул. Бескидська). Біля нього вже від п'ятої ранку вишикувалася кілометрова черга. Видавали по 10 кг картоплі. „Те, що творилося сьогодні перед міським складом, – писала у репортажі газета „Dzies”, – не міститься не лише у поняття справедливості, але є проявом варварства. Чоловіки, серед них і солдати, вдиралися до черги, вилазили на залізну огорожу, яка оточувала віконце каси, зривали жінкам, які там стояли у брутальний спосіб з голів хустки, обкладали їх п'ястуками, а навіть вискакували в чоботах на голови і плечі людей у натовпі. Жінки у справедливому, але безсилому обуренні верещали якби хто з них шкуру здирав. У той же час поліцейський виставлений для підтримки порядку стояв собі спокійнісінько у брамі... Коли його викликали, щоб навести порядок він відповів із стоїчним спокоєм: „Дайте мені спокій. Де я там буту мішатися поміж бабів, сказали мені тут стояти, то я й тут стою”. В результаті чимало осіб, які зайняли зранку чергу біля другої пополудні так і відійшли із нічим, бо картоплі для них не вистачило⁴¹.

На чорному ринку за кілограм картоплі давали 5–6 корон. (фіксована 1,5 кор.) Навіть вибухнув скандал, що закуплений містом товар був розподілений між перекупниками, які підняли ціну. Доведене до голодного відчаю населення інколи вдавалося до спонтанних протестів. У квітні, коли продовольча криза сягнула найбільшої гостроти мали місце погроми ресторанів і шинків. Їх ініціаторами були жінки та підлітки. Як повідомляла газета „Dziennik ludowy” натовп жінок із дітьми, обурений тим, що в неділю продовольчі магазини були зачинені повибивав шибки у ресторанах на вулицях Городоцькій, Бема (тепер вул. Ярослава Мудрого),

Берестейської унії (сучасна пл. Липнева). Поліція, яка розганяла демонстрацію жінок не чіпала, а обмежилася затримкою хлопців-підлітків, які жбурляли каміння⁴².

На тлі загальних злиднів особливо впадала у вічі й викликала гостре невдоволення львівського обивателя розгнуздана спекуляція та різного роду установи, у яких проводилися азартні ігри. 27 лютого 1920 р. магістрат навіть видав розпорядження яким приписував усім розважальним закладам, зокрема ресторанам, кав'ярням, цукерням зачинятися об одинадцятій годині вечора⁴³. У Львові були заборонені публічні азартні ігри. На їх організаторів накладали різного роду кари. Так, була звільнена з роботи актриса міського театру Сенявська, за те, що надала своє помешкання для проведення азартних ігор в карти⁴⁴. Під час облави на цей азартний заклад поліцейський агент виявив у "банку" 93 тис. марок⁴⁵. Як повідомляла газета "Dziennik ludowy" лише у травні до судової відповідальності притягнули 30 осіб, які у помешканнях своїх знайомих створили 13 картярських закладів. При магістраті було засновано уряд по боротьбі із спекуляцією та лихварством, що одночасно виконував роль стражів морального порядку у місті й влаштовував час до часу облави на зібрання подібної публіки.

Першими зазнали нагінки львівські кав'ярні. Згідно розпорядження поліції вони мали зачинятися о 12 ночі. Для контролю за його виконанням було влаштовано своєрідний рейд, у якому взяли участь комендант міської поліції разом із начальниками відділів а також кілька почесних контролерів по боротьбі зі спекуляцією і особисто комендант міста і пляцу полковник Лінда, щоб переконатися чи військові дотримуються заборони відвідувати нічні кав'ярні.

Перевірку кав'ярень розпочато о 12 ночі від кав'ярні "De la paix", колишня "Авеню" на пл. Марійській, 6 (нині пл. Міцкевича) де у тильній залі уже усі столики до гри в карти були зайняті переважно лихварями. На появу комісії все товариство одразу покинуло залу.

В кав'ярні "Міраж" (пасаж Миколяша), хоча головний вхід був замкнений, комісія помітила з вікон першого поверху заслонених шторами світло. Увійшовши до зали бічними дверима, контролери, як потім звітували, побачили залу, "освітлену у будуарно-гаремному стилі, у якій можна було вчадіти від випарів з диму і алкоголю". Тут веселилося чимале товариство як цивільних, так і військових у жіночому оточенні. Серед завсідників розважався і поліцейський. Очевидно забава мала щойно розпочатися бо одразу слідом за комісією прибула група музик. Переляканий власник кав'ярні намагався чимдуж поховати пляшки з алкогольними напоями.

О пів до третьої ночі комісія вирушила до "Американської" кав'ярні на вулиці 3 травня (нині Січових Стрільців) Хоча у її вікнах, що виходила на вулицю було зовсім темно, комісари задзвонили у двері. Двірничка, запідозривши, що це непрохані гості під приводом того, що загубила ключі пішла їх шукати, щоб тим часом дати знати про прихід комісії власнику кав'ярні. Після доволі тривалого очікування комісари все ж проникли всередину будинку, але зайти в кавярню

було годі, бо двері до неї зачинили з тильного боку, а клямку взагалі зняли. Тільки під погрозами висадити їх силою двірничка „знайшла” ключ і комісія врешті увійшла всередину. Зала була вщерть переповнена цивільними гістьми і військовими різних рангів. Численне товариство дам сумнівної репутації уприємнювало забаву. Деякі гості чимдуж ховали карти. Столи заставлені пляшками напоїв і шампанського свідчили, що забава якраз в розпалі. Власник кав'ярні пан Мошкович, який на таких забавах заробляв грубі гроші на запитання на якій підставі він так чинить викликаюче заявив, що “гостям у нього так добре, що не хочуть покидати приміщення, а зрештою, він не може примусити французьких офіцерів залишити заклад”.

Аналогічна ситуація повторилася і в кав'ярні “Імперіал” на вулиці Легіонів,5 (тепер Проспект Свободи), до якої комісія прибула о 2-ій ночі. Скориставшись тим, що через відчинену браму виїхав автомобіль, а дозорець не встиг її замкнути комісія несподівано з'явилася у кав'ярні. Її зала була переповнена, гості частувалися напоями і грали в карти. Власник виправдовувався, що влаштував собі уродини. Поки тривали пояснення деякі гості, щоб уникнути неприємностей чимдуж розплачувалися і виходили з кав'ярні. Органи по боротьбі зі спекуляцією і лихварством знайшли тут численні запаси дорогих сигар і цигарок⁴⁶.

200 тістечок було конфісковано у цукерні Залеського на підставі про обмеження випічки тістечок і булок⁴⁷. Подібні реквізиції стали звичним явищем. Це викликало нарікання не лише торговців, але й львів'ян, котрі могли собі дозволити відвідувати подібні заклади. Дійшло до того, що газета “Dziennik ludowy” звинуватила уряд боротьби із спекуляцією у зловживанні своїми повноваженнями, інакше кажучи у корупції. У кореспонденції газети зазначалося, що його працівники розподіляють між собою сконфіскований товар, зокрема 2 тис. тістечок, вилучених у одній із кав'ярень⁴⁸.

Виконуючи вказівки керівництва міста про боротьбу з нелегальними валютними операціями, львівська поліція інколи вдавалася до справжніх облав: оточувала окремі вулиці кордоном. Усіх, хто там знаходився, обшукували і вилучали будь-яку валюту, яку мали при собі громадяни. Обивателі були цим обурені, позаяк далеко не кожен займався валютними оборудками. Здебільшого облави проводилися у єврейській дільниці міста і в установах громадського харчування, власниками котрих були євреї. Проти цього протестувала єврейська газета “Chwila”⁴⁹. Широкого розголосу набула облава, проведена за наказом командування генеральної округи у середині січня. Чорна біржа розташовувалася традиційно у львівських кав'ярнях – “Аббазія” і “Нью-Йорк”. Тут поліціанти вилучили від валютників 30 тис. рублів і 27 тис. корон. А під час облави на кав'ярню “Гранд” стався курйозний випадок: валютні спекулянти сподівалися сховати більшу частину банкнотів у туалеті, але як небезпека минула, виявилось, що звідтам їх хтось поцупив, а загалом поліція вилучила під час рейду до цього закладу півмільйона корон⁵⁰.

У той же час голодного і роздратованого злиденним існуванням львів'янина дивували й драгували денікінські офіцери та солдати, що вже з березня 1920 р. стали масово прибувати до Львова. Неохайні, вульгарні, часто із зброєю, вони вешталися вулицями міста, крамницями, театрами, ресторанами, шокуючи мешканців розтринькуванням великих сум грошей та скупкою дорогоцінностей у ювелірних магазинах. “На такі речі, – писав кореспондент газети “Kurjer Lwowski”, – у порядного обивателя не вистачить грошей. Я був свідком як у першокласному магазині рядовий солдат... за фунт фіг заплатив 60 марок, а за фунт цукру обіцяв 200 марок. За чай з кількома тістечками офіцер розрахувався коштовним перстнем”⁵¹. Інші два денікінські офіцери, зайшовши напідпитку до приймальної лікаря-дантиста Марка Соненшіха на вул. Кілінського (тепер вул. Братів Рогатинців) стали роздавати здивованим відвідувачам доволі поважні суми грошей⁵².

Невід’ємним атрибутом буднів львівського обивателя у перший повоєнний рік була складна криміногенна ситуація у місті. Львів'яни найбільше потерпали від злодіїв, шахраїв, валютних аферистів, котрі користалися з хаосу, неусталеності мирного життя.

Масового явища набрали дрібні крадіжки – одягу, білизни, продовольчих товарів, біжутерії. Грабунку зазнала, незважаючи на постійний військовий пост, навіть інтендантура. Злодії вкрали з каси мільйон корон та багато провіанту⁵³. Типовою, наприклад є наступна інформація про подібні крадіжки: “Бернарду Мінкелю, який проживає на вулиці Личаківській, 7 зі стриху вкрали білизну і продовольство на суму 15 тис. корон”, а “сержанту Діхевичу з вулиці Личаківської 78 викрадено білизну, гардероб і біжутерію на суму 30 тис. корон”⁵⁴. Нерідко траплялося, коли злодії серед білого дня могли поцупити з вітрини рекламований товар. Так, власникові магазину на Ринку, 20 – Оскарові Авербаху з вітрини вкрали частину дамського гардеробу вартістю 1370 кор. Тоді ж хтось поцупив у кравчині Естери Шацовой з вулиці Полтвяної, 9 пошитий для продажу одяг вартістю 2360 кор.⁵⁵ Інколи траплялися кумедні випадки. Зокрема якийсь Ян Подкувка шість років „крутив” голову пані Анні з вулиці св. Лазаря, що оженився з нею. Очевидно, коли далі зволікати було годі, “наречений” під претекстом закупівлі провіанту на весільну забаву виманив від неї 550 корон і подався вже з іншою жінкою світ за очі⁵⁶. Іншу аферу спробував прокрутити 18 річний Юзеф Жучковський. Юнак заборгував комусь гроші і, щоб поквитатися із кредитором, вирішив віддати під заклад годинник матері. Оскільки викупити його він не міг, то інсценізував пограбування власного помешкання, що на вулиці Гродоцькій, 18: вчинив безлад у кімнаті, обмотався шнурком, а в рот засунув собі кляп. Коли ж з роботи прийшов батько, він сховався під ліжком і прикинувся непритомним. Поліцейські швидко встановили мотиви вчинку хлопця і віддали його на „виховання” родичу⁵⁷. Однак наймасштабнішим за розмірами було пограбування ювелірного магазину І. Домбровського на вулиці Академічній. Магазин містився на першому поверху готелю “Жорж”. Злодії винайняли номер на другому поверсі

якраз над магазином. Пробивши вночі стелю, вони забрали з каси готівку і усі ювелірні вироби, що там були й безслідно зникли з міста. Загальна шкода, яку зазнав власник становила 10 млн. марок⁵⁸.

У буденному житті львів'ян першого повоєнного року вагоме місце посідали питання пов'язані із санітарно-гігієнічним станом міста. Справа ускладнювалася тим, що в цей час над Галичиною нависла загроза епідемії тифу. Епідемія плямистого тифу поширювалася і у Львові. Найбільше хворих припадало на найбідніші верстви населення. Передусім вогнищами зарази були тюрма кримінального окружного суду на вулиці Баторого, казарми легіоністок на вулиці Янівській 63, заклад на Кульпаркові, станиця інтернованих у Ялівці. Критичну епідеміологічну ситуацію у місті нераз обговорював магістрат⁵⁹. 2 січня 1920 р. відбулася нарада під головуванням віце- президента міста Сехлера, яка наполягала на негайному облаштуванні будинку для карантину для осіб, котрих звільняють з тюрми, а також пропонувала заснувати шпиталь на тисячу ліжок. Проте, як зазначав інший співдоповідач лікар Ленартович, павільйони призначені для хворих були у жалюгідному стані. Через брак палива не можливо було облаштувати лазні. Громадські шпиталі пропонувалося передати під державний заряд⁶⁰.

Щоб локалізувати епідемію тифу для всіх виїжджаючих зі Львова міські власті зобов'язали отримати спеціальне “посвідчення чистоти”. Без його пред'явлення не можна було купити квиток на поїзд. Свідоцтва видавали тільки у будинку Скарбека (тепер театр ім. Марії Заньковецької), внаслідок чого тут утворилася довжелезна черга. Громадяни скаржилися на непродуманість рішення магістрату і вимагали його скасування⁶¹.

Жахлива антисанітарія панувала на передмістях Львова де проживало найбільше населення. В районі вулиць Сонячної (тепер вул. П.Куліша) та Стрілецькій (сучасна вул. С. Гавришкевича) де розмістився великий барак з кухнею для бідняків витворилося справжнє вогнище епідемії: у кутку приміщення, тут же під вікном прибудови, у якій склали казани для готування їжі, працівники цієї добродійної установи влаштували для себе безплатний туалет. На площі святого Теодора де розташувався стихійний продовольчий ринок – аналогічна ситуація. Ще гірший вигляд мала вулиця Старозаконна (сучасна вул. М.Удатного): поруч з відхожими місцями, перекупки порозкладалися з купками фруктів та ярини. Неподалік у піску бавилися діти⁶².

Для профілактики епідемії необхідно було добре облаштувати міські лазні. Однак і їх стан виявився далеко не найкращим. У 1920 р. у Львові було п'ять лазень. Чотири з них найдешевші розташовувалися у третій дільниці міста. Їх найчастіше відвідували клієнти. Про типовий вигляд таких купальних закладів дає уявлення репортаж співробітника газети “Dziennik ludowy”, що побував у лазні на вулиці Шпитальній. “Ні її власниця, – повідомляв він, – ні підлеглий їй персонал поняття не мають про гігієну. Усюди брудно, на тапчанах брудні простирадла. Стіни почорніли від грязюки, клозет зіпсований і не функціонує.

Простирадла видають тоді, коли їх здали попередні відвідувачі. Один із них відважився лягти на тапчан, після чого виявив на своєму простирадлі воші. У лазнях завжди натовп. В час епідемії, – резюмував кореспондент, – наші власті мають вжити якихось заходів аби міські лазні не перетворилися на розсадників хвороб”⁶³. До речі, Львів потерпав від нестачі води. Через аварійний стан водогону у жовтні 1920 р. на засіданні міської ради було прийнято рішення про часткове його відключення⁶⁴.

Справжнім лихом львів’ян став бум на відкриття різного роду дрібних підприємств – напівкустарних “фабрик” з виготовлення фарб, мила, продовольчих товарів. Часто їх облаштовували у багатоквартирних будинках, підвалах або ж у дворах у самому центрі міста. “Діяльність” такого роду підприємств вносила великий дискомфорт у життя мешканців не лише забрудненням повітря, але й наражала їх на пожежі та отруєння чадним газом. Одна з таких “фабрик” розташувалася у житловому багатоквартирному домі на вулиці Сапіги, 4 (тепер С.Бандери). На першому поверсі розмістився магазин м’ясних копчених виробів. Його власник тут же винайняв приміщення для копчення м’яса, не переобладнавши його для цієї справи. Оскільки “фабрика” працювала майже безперестанку весь будинок був просякнутий димом, стіни сходової клітки покрилися сажею, а одна із квартиранток вчаділа після того, як цілу ніч вудилося м’ясо. Мешканці злосчасного будинку пробували поскаржитися до міських властей, але це не зарядило справі, бо власник магазину та “фабрики” добряче заплатив за це місце і тому мав право його використовувати⁶⁵.

Далеким від ідеальних був стан міських вулиць. Після воєнного лихоліття вони давно не ремонтувалися, були захаращені горами сміття, не всюди були каналізаційні люки. Тротуари не тільки на віддалених теренах але й у середмісті мали розпачливий вигляд: потопали у болоті і воді, а в зимову пору року покривалися верствою льоду. Оскільки набагато вигідніше міським дозорцям було займатися заготівлею дров, то вони й не дбали про те, щоб очистити тротуар, або бодай посипати піском чи попелом. Така ситуація викликала загальне ремствування, позаяк чимало пішоходів зазнали травм⁶⁶. Газета “Dziennik ludowy” вимагала, щоб власники кам’яниць, які не посипали навпроти тротуар відшкодовували потерпілим кошти на лікування⁶⁷. У переддень нового 1920 р. у Львові на вулиці Казимирівській (тепер нижня частина вул. Городоцької) сталася трагікомічна подія. Невідомо звідки тут з’явилася чорна істота у подобі вампіра. Двірники одразу позамикали брами, вулиця наче вимерла. Нарешті один із обивателів відважився глянути зблизька на “вампіра”. Наблизившись до нього, він розпізнав одягненого у чорне чоловіка, який спирався однією рукою на тростинку, а в другій тримав відламану від неї ручку. З ніг до голови його вкривала чорна липка маса болота. Обличчя було забруднене глиною, капелюх погнутий, руки чорні від багнюки. На запитання звідки він, “вампір” розвівши руками пояснив, що він львівський обивател. Ніколи з дому не виходив, але нині мусив. Йшов Городоцькою на площу Марійську (сучасна пл. А.Міцкевича) і на

Казимирівській біля аптеки Гая звернув на вуличку, завалену горами болота. Нарешті, діставшись через них на площу Смольки (сучасна пл. П.Григоренка), зістрибнув з гори і впав у каналізаційний люк. “Не тямлю, що зі мною діялося, – скаржився нещасний, – бо втратив свідомість. Коли отямився, нікого коло мене не було. Люди повтікали, через те я сам вирушив далі, спираючись на обломок тростини... Всі тікають від мене, наче від вампіра. І за це я плачу місту сорок років податки”⁶⁸.

Львів’яни нарікали на незручності викликані повільним ремонтом вулиць міста. Власне неподалік, де сталася вищезгадана подія, навпроти будинку колишнього Галицького сейму ремонт каналів взагалі унеможлилював рух пішоходів⁶⁹. Щоб змусити магістрат звернути увагу на їх прибирання обивателі інколи вдавалися до оригінальних форм протесту. Якийсь, не позбавлений гумору чоловік, на роздоріжжі вулиць Миколая Рея (сучасна вул. Севастопольська) та Словінського (сучасна вул. Чернігівська), де протягом кількох місяців височів пагорб із сміття, вночі на його вершині встромив прапорець з червоно-синіми міськими барвами, на древку якого прибив дощечку із каліграфічно виведеним надписом: “Президентові міста Юзефу Нойману на честь і хвалу цей копець насипали земляки Р.Б.1920”⁷⁰. Очевидно санітарно-гігієнічний стан Львова дійсно турбував магістрат, бо 4 липня зібралася спеціальна нарада комісії прибирання міста під головуванням радника Савпнера на якій її керівник інженер Містерка прозвітував за проведену роботу. Нарешті в липні спромоглися прибрати більшу частину міста, придбали один автомобіль для поливання вулиць та дві пари коней, а міністерство охорони здоров’я виділило три автомобілі для вивозу сміття⁷¹. Водночас львів’ян не задовольняли методи, якими проводилося прибирання вулиць, недбале ставлення відповідних служб до своїх обов’язків. Наприклад на вулиці Зеленій біля будинків водогону два дні лежав труп коня, якого розшарпували бродячі пси та ворони по місту⁷². Нарікання викликало й те, що сміття вивозили вдень, коли вулиці були переповнені людьми⁷³.

Критичні зауваження львівські обивателі висловлювали й на адресу громадського транспорту. Насамперед це стосувалося трамваю. Значна частина трамвайного парку потребувала ремонту – 50 вагонів були зіпсутими. Львів’яни ремствували, що трамваї переповнені, проїзні тарифи високі. У зв’язку з підвищенням цін на електроенергію у січні подорожчав і проїзд. Він становив 1 корону 20 галлерів, а за безбілетний проїзд штрафували на три корони⁷⁴. У жовтні того ж року вартість проїзду зросла майже у вісім разів. Нарікання викликали і грубе ставлення кондукторів до пасажирів. Зокрема газета “Dzięc” обурювалася: “У нас на вимогу пасажира подати інформацію відповідають бубонячи собі під ніс, або неохоче, або ж зовсім нічого. Ніби-то великий “тріх”, що хтось не знає Львова”⁷⁵. Викликало здивування і розпорядження трамвайної дирекції, що стосувалося пільгового перевезення пасажирів. Безплатним проїздом користувалися діти... нижчі метра зросту. Такого розпорядження не знало жодне інше європейське місто⁷⁶. Згідно розкладу трамвайний рух розпочинався о 6.40,

а закінчувався о 22.20. Із 22.20 до 23.00 були нічні маршрути⁷⁷. Вузловий пункт трамвайного руху знаходився на Гетьманських Валах біля пам'ятника королю Яну Собеському (неподалік сучасного пам'ятника Т. Шевченку). Поруч з електричним трамваєм у місті надалі існував гужовий транспорт. Його станції відправлення знаходилися на вулиці Легіонів (тепер частина Просп. Свободи), площі Марійській та на вул. Академічній⁷⁸.

Як і в кожному місті львівський обиватель жваво реагував на різного роду надзвичайні події – нещасні випадки, аварії, пожежі, що супроводжували його у повсякденному житті. Чи не найбільше потерпало місто у перший повоєнний рік від пожеж. Дорожнеча палива спонукала львів'ян винаходити найрізноманітніші способи для опалення своїх помешкань. Справжньої пошесті набрало самовільне будівництво різного роду пічок. Їх будували як попало і де попало. Наслідком грубого порушення протипожежної безпеки стали часті пожежі у коминах й самих приміщеннях. Нерідко великі пожежі вибухали й на військових об'єктах. На початку лютого в районі аеродрому згоріли два військові бараки від яких зайнялися сусідні забудови. Пожежа знищила площу у декілька тисяч квадратних метрів: постраждали столярні майстерні аеродрому, а літаки, що там стояли цілком обгоріли, перетворившись на купу металобрухту. Незважаючи на те, що незадовго перед тим авіапарк отримав від міської пожежної сторожі необхідне обладнання – рукави й електричну помпу, ним не змогли скористатися оскільки замкнули неподалік у... туалеті, котрий також охопив вогонь. Одночасно горів вокзал на Клепарівській. Його джерелом став вагон у якому розташовувалася канцелярія залізничної роти. Щоправда пожежники швидко його загасили⁷⁹.

Меншканці потерпали і від необережного поводження із зброєю, якої у прифронтовому місті у той час було чимало. Непоодинокими були випадки, коли самі військові залюбки влаштовували для розваг стрілянину, майже у центрі міста – на Цитаделі де містилася стрільниця 40-го піхотного полку⁸⁰. Особливо небезпечно було ходити вночі, по навколишніх вуличках, що збігали з пагорбу, коли „сліпі” кулі зі свистом рикошетили об мури кам'яниць і калічили, а то й убивали на смерть перехожих. Не цуралися побавитися зброєю і деякі цивільні обивателі. Так, поліція вилучила карабін з набоями в якогось Міхала Івасека, що полював із ним за воронами⁸¹.

Не були рідкісними й транспортні пригоди. Найчастіше траплялися нещасні випадки пов'язані із наїздом на пішоходів трамваю, рідше автомобілів та гужового транспорту. Поширеним явищем у Львові було грубе порушення пасажирами безпеки руху у трамваях: штовханина під час посадки, вискакування на ходу з вагона.

Злидні і матеріальні нестатки інколи також штовхали обивателя на відчайдушні кроки. Так в “Gazecie Lwowskiej” у рубриці “Хроніка” повідомлялося, що з третього поверху власного помешкання по вулиці Бернштейна (сучасна вул. Шолом-Алейхема.) викинувся 56 річний Теодор Марко – заробітчанин. При падінні він зламав ногу і пошкодив внутрішні органи.

Причиною цього розпачливого вчинку стала матеріальна скрута. Він вже вдруге намагався вкоротити собі віку. Карета швидкої допомоги доправила нещасного до лікарні⁸².

Складною для розв'язання була і житлова проблема. Війна спричинилася до застою у будівництві, через що Львів потерпав від браку житлового фонду. Найдошкульніше це відчували на собі бідні верстви населення, які не мали змоги не те, щоб придбати, але й винаймати квартири. На засіданні магістрату, що мало місце у лютому делегати від профспілок будівельників і соціалістичної партії пропонували заснувати фонд для будівництва дешевого житла, зменшити чинш за проживання й привести його у відповідність до категорії помешкань, як це було перед війною. Вони також домагалися заборони виселення квартиронаймачів, коли ті не мали куди переїхати, провести ретельний облік житлового фонду у місті, щоб його раціонально використовувати і навіть провести „ущільнення” мешканців квартир⁸³. Особливо у жалюгідному стані перебували будинки на периферії.

Не були байдужими львів'яни і до стану громадського порядку у місті – культури поведінки обивателів, облаштування загальноміських зон відпочинку, проведення екскурсій. Загалом львів'яни не уникали нагоди весело проводити дозвілля, при тому не особливо турбуючись про навколишній спокій. Наприклад чимало клопоту завдавало мешканцям будинку на вулиці королеви Ядвіги, 30 (сучасна вул. Марка Вовчка) “веселе товариство”, яке цілими ночами поспіль проводило гучні забави. Неодноразові прохання сусідів зважити на дотримання спокою у нічний час не дали наслідків, а до поліції із невідомих причин вони не скаржилися. Врешті про це написала газета, звернувшись із свого боку до поліції про потребу нарешті навести лад у будинку⁸⁴. Не давала спокою мешканцям вулиці Рея своїми „артистичними” здібностями інша панна, яка впродовж цілого дня при відкритих вікнах свого помешкання на першому поверсі безперестанку, акомпануючи собі на фортепіано, виспівувала модну до війни пісеньку “дай мужа, дай” із відомої Бадерівської “Молитви дівичі” та ще дві старосвітські салонні пісеньки. Очевидно поруч мешкав чоловік творчої натури, бо, не витримавши цього “концерту”, написав саркастичний фейлетон до газети “Dziec”, у якому скаржився, що ці “твори”, які грають впродовж 12 годин на добу, можуть довести людей розумової праці до нервового зриву. Людина, котра має вільну хвилину й хоче присвятити її громадській праці, не в стані цього зробити, бо хтось, кому залишилося єдине заняття – “витискати” з фортепіано мужа, не допустить до того. Маємо у Львові Товариство охорони тварин, але, на жаль, нема організації, котра б заопікувалася людьми розумової праці”⁸⁵.

Бажав бути кращим і громадський порядок у найбільшому і найкрасивішому у місті Стрийському парку. Тут вигулювали собак, що інколи накидалися на відвідувачів, по доріжках гасали велосипедисти, наражаючи перехожих на травми від зіткнення з ними, в чагарниках забувши про все віддавались любовним втіхам закохані пари, хмари військових та цивільних бувало у супроводі дівичь,

мабуть підігріті алкоголем, горлали батярські пісеньки, від яких цнотливі панянки та мами зі своїми юними донями мершій тікали геть. Серед вуличного фольклору особливо популярними на той час були куплети з пісеньок :

*Tam na Furmacskiej ulicy
Tam stoją prostytutki,
Czarne noszą spodniczki
I chodzą jak urzędniczki*.*

Інша безтурботна пісенька звучала безконечним рефреном:

*A ty stary nie kręж gitary
Plum, plum, plum, plum, plum, plum,
Nie zawracaj kontramary
Plum, plum, plum, plum, plum, plum...***

Військовики полюбляли виспівувати сороміцьку пісню про дівичю, яка аж тремтіла від бажання погуляти з кавалерами, але не відважувалася “Бо мамуні ся бояла дуже, дуже”⁸⁶.

Повоєнні негаразди не затьмарювали особистого життя. Матримоніальні оголошення в газетах нагадували рекламу. Їх публікували “Chwila”– орган львівських євреїв-сіоністів, а також “Громадська думка”. У рубриці “Chwili” “Приватні оголошення” можна між іншим зустріти наступне: “Дискретність гарантовано. Хто із сфер інтелігентних і заможних потребує матримоніальних послуг, може звернутися (листовно)...” Очевидно цими послугами користувалися найчастіше підстаркуваті панни, бо у наступних номерах двічі зустрічається оголошення: “Елегантна старша панна – власниця підприємства з місячним доходом 30 000 (марок) готівки пошлюбить елегантного освіченого мужчину середнього віку. Першість мають адвокати, навіть без роботи”⁸⁷. Наступне шлюбне оголошення також відзначалося діловою конкретністю: “Інтелігентна пристойна панна з посагом 100 000 корон вийде за інтелігентного здорового кавалера 35–42 роки зі шляхетним характером, професія не має значення, для ведення спільного інтересу”⁸⁸. Оригінальні матримоніальні оголошення друкувала і “Громадська думка”, як від жінок, так і від чоловіків. “Чотири русалочки, –

* При вулиці Фурманській

Стоять проститутки
Мають чорні спіднички,
І ходять, як уряднички.

** Ей, ти батяре, не крути гітари,
Плюм, плюм, плюм, плюм, плюм, плюм,
Й не повертай контрамари,
Плюм, плюм, плюм, плюм, плюм, плюм.

говориться в одному з них, – молоді, гарні, образовані, з віном нав'яжуть переписку з мущинами молодими о цілі матримоніальній. Оголошення під: Бронетка, Бльондинка, Маня, Галя”⁸⁹. А ось оголошення від чоловіка: “Гляжу товаришку життя, маючи намір на стало переселитися до Львова. Єсьм в цвіті віку. Посідаю коло мільйон корон власного майна. Рефлектую на дівчину до 26 року життя, музикальну і гарну. Більший посаг пожаданий. Не анонімові оголошення... слати рекомендовано до агенції Бріка вул. Костюшка, Львів... по можності з фотографією з заподанням найдокладніших інформацій. За дискрецію ручиться словом чести”⁹⁰.

Незважаючи на повосенну розруху львівська інтелігенція охоче відвідували театри і кінотеатри. Їх репертуар, особливо перших, змінювався в залежності від політичних подій. Від водевілів до серйозних патріотичних драм. Найповажнішим серед усіх був, звичайно, Великий міський театр. Так, упродовж січня–лютого на його сцені було поставлено 20 вистав та концертів відомих оперних акторів. Серед них – комедія “Вуса і перука” Й. Коженювського, оперета “Сеанс” Ст. Дуніковського і Фр. Коньора, опери “Галька” та “Паяци” С. Монюшка⁹¹, “Тоска” і “Мадам Батерфляй” Дж. Пуччіні. Агенція музичного товариства організувала низку концертів та виступів піаніста Ю. Словінського з виконанням творів Ф. Шопена⁹², сольний концерт відомої співачки, примадонни львівської опери Королевич-Вайдової⁹³, показ драм “Лицар з лебедем” Б. Вінавера, “Отруєне джерело” В. Роговича, Ю. Словацького “Фантазія”⁹⁴, комедій Є. Шанявського “Мужин”, “Мадам Сен-Жен” В. Сардо, трагедії С. Жеромського “Пулковський”, оперету Фалла “Принцеса доларів”, та ряд інших. Фактично майже щомісяця репертуар великого міського театру поповнювався новими виставами. Так у квітні на його сцені поставили оперу “Євгеній Онегін” П. Чайковського, оперети Й. Штрауса “Весела вдова”, драму Е. Сндрєєвича “Сауль король”. Українська громадськість Львова громадилася навколо Музичного товариства ім. М. Лисенка, яке час до часу влаштовувало концерти на яких звучали твори класиків світової музики. Концерт з багатою програмою відбувся в березні з нагоди Шевченківських днів. Вона містила твори Р. Шумана, Ф. Шуберта, Й. Брамса, Е. Гріґа, Й. Штрауса, Ф. Шопена, С. Монюшки, П. Чайковського, М. Глинки, О. Гречанінова, та інших⁹⁵. У 1920 р у місті діяло чимало інших невеличких театрів. Окремі з них користувалися значною популярністю, хоча їх трупі налічували по декілька акторів, а приміщення часто використовували спільно разом з іншими такими ж театрами. Таким був театр “Чвурка”, що розташувався у залах невеликої але затишної зали “Казино де Парі” у центрі міста по вул. Рейтана, 3 (сучасна вул. Л.Курбаса). Керував театром відомий варшавський театральних режисер Марек Віндгейм. Його репертуар складався з оперет та сольних номерів.⁹⁶ Театр розпочав сезон прем’єрою оперети „Кав’ярня”. Критика відзначала, що спрагла до легкого жанру публіка переповнювала залу⁹⁷. У новорічні свята тут виступали солісти Ромуальд Герасинський Анда Кітсхман і Марк Віднгейм, пройшов показ вистави “Бігос

новорічний”. Публіка із задоволенням відвідувала вистави цього театру. Як відзначали критики, між акторами і глядачами одразу ж встановився контакт. Однак з часом, він став потроху холонуть не стільки через вину публіки, як із-за одноманітності репертуару⁹⁸.

У вересні інаугураційну виставу в залі “Казино де Парі” поставив у майбутньому дуже популярний театр “Багателя”⁹⁹. Тут щоденно відбувалися вистави за участю провідних польських акторів¹⁰⁰. Популярністю у львівської публіки користувався і театр водевілів на вул. Оссолінських, 10. У його репертуарі були оперети, комедії, кабаре, балет. Серед них – комедії “Стороннім вхід заборонено”, “Протекція”, “Дитя резервіста”, оперети “У кав’ярні”, “В карнавальну ніч”, “Ганя плаче, я сміюся”, “Подружні таємниці” “Божевільне подвір’я”, виступ варшавського кабаре, балет “Кочегари”, водевілі – “Панна зі складу”, “На Личаківській”, “Цнотливий гувернант”, “Прекрасна стать”, “Таємничий будинок”¹⁰¹.

Театр “Розмаїтостей” (вул. Шашкевича), також ставив вистави легкого жанру – “Рандеву, або ж добрий номер”, концерт-кабаре “Будуарний король”, оперету “Миртовий цвіт”¹⁰².

Над кав’ярнею “Міраж” у пасажі “Миколяша” розмістився театр “Весела видра” під керівництвом улюбленця львівської публіки, знаного коміка Мечислава Войташека. Репертуар театру складався із сольних номерів, танців, сатиричних сенок. Вистави відбувалися щоденно з 9-ї години вечора. У вихідні і святкові дні – двічі о 18-й і 21-й.

Українська публіка відвідувала театр Товариства “Українська бесіда”, який ще не оговтався від воєнного лихоліття. Як відзначала критика “на жаль не приманено публіки ні одною новиною. Пересунули сценою ще раз відомі покутуючі духи” – “Чорноморці”, “Дванадцять доньок на виданні”, “Модний жених”, „Запоржець за Дунаєм”¹⁰³.

Загалом театральне життя Львова було настільки бурхливим, що певним чином негативно позначилося на якості самих вистав, позаяк їх ставили актори-самозванці, що таким способом заробляли собі на прожиток, вміло експлуатуючи патріотичну тематику, на яку особливо реагувала публіка. Це змусило Союз акторів польських сцен звернутися з офіційним повідомленням, що той не бере на себе відповідальності за вистави, які під його фірмою влаштовуються у Львові та інших менших містах. “Особи, які видають себе за акторів і організують на патріотичні цілі на низькому рівні вистави не мають до того повноважень”, – говорилося у ньому¹⁰⁴.

Своє дозвілля львів’яни проводили і в кінотеатрах. У 1920 р. у Львові діяли кінотеатри: “Копернік”, “Марисенка”, “Аполло”, “Люкс”, “Пасаж”, “Втіха”, “Хохлік”. На їх екранах демонстрували фільми різнопланового жанру. Найчастіше це були комедії, пригодницькі фільми, мелодрами, рідше класика американського, англійського та французького виробництва.

У липні – середині серпня 1920 р. Львів опинився під безпосередньою загрозою частин Першої червоної кінної армії під командуванням С.Будьонного. У цей час у місті проходили різного роду патріотичні заходи польської громадськості. З 16 липня у Львові було заборонено використовувати приватні автомобілі і мотоцикли. Їхні власники мали зголоситися до так званої „Запасної колони” для потреб армії¹⁰⁵.

Під час більшовицького наступу у липні – половині серпня 1920 р. львівський обиватель жив у постійному страху, а тому товариське життя, розваги майже завмерли. Єдина інформація з того періоду – про “жовнірське свято”, яке відзначалося 6 серпня. При тому “пройшло воно тихо й без будь-якої паради”. Відбулися відчити рефератів по казармах. Там же виступила військова музика, проведено вечори у військових шпиталях. У той же день для солдатів поставлено три вистави в залах товариства “Твезда”(розташовувалося на сучасній вул. В. Короленка), у жовнірському театрі, залі “Колізеум” за участю акторів львівської сцени.

У Міському театрі для “скріплення сердець” поставлено перший акт вистави – „Костюшко під Рацлавицями” спеціально призначеної для солдатів і їх родин. Увечері львівські кінотеатри влаштували безкоштовний перегляд фільмів¹⁰⁶. Театр “Чвурка” також вирішив прилучитися до посилення обороноздатності армії. Дохід з виступів солістки Анни Кіцман по ресторанах і кав’ярнях мав йти у фонд добровольчої армії, що формувалася у Галичині¹⁰⁷.

Однак через серйозність військової ситуації у львівській громадськості почали проявлятися ознаки паніки. Їх віддзеркаленням була й місцева преса. Так, “Gazeta Lwowska” повідомляла, що в Кракові власники кав’ярень і ресторанів з огляду на серйозність становища одногolosно вирішили припинити музику в цих закладах. Газета цим натякала, що власники подібних установ у Львові мали б вчинити так само¹⁰⁸. Однак далеко не всі з цим погоджувалися. “Любителі траурних настроїв” – під таким заголовком газета “Dzies” опублікувала фейлетон, у якому висміювала тих львів’ян, котрі піддавшись паніці хотіли виїжджати на “захід”. Газета писала: “Декілька днів поспіль з’являються у нашій пресі голоси, що картають музику в кав’ярнях, вимагають закриття театрів, кінотеатрів і т. ін. Направду не відомо чим такий настрої умотивований. Для солдатів на фронті збираємо інструменти, картаємо перебільшені вістки про боягузтво, апелюємо до сили духу, а з іншого боку маємо штучно створювати траурний настрої через закриття розважальних закладів. Гадаємо, що хоча б з огляду на солдата, який приїжджає з фронту і повертається туди знову треба покласти кінець планам цих маніяків смутку”¹⁰⁹.

В іншому фейлетоні під промовистим заголовком “Ганьба” ця ж газета засуджувала фальшиві панічні чутки про прихід більшовиків, вказуючи між іншим на одне з їх джерел – офіцерів, що вешталися в тилу і під усілякими приводами уникали фронту. “У цих офіцерів, – писала газета, – “фризура” без докору, а мундир без помарок, його не зачепили ані дощ, ані ніч у полі. Він промовисто

свідчить, що цим офіцерам відомі лише „окопи” вулиць Академічної та Легіонів і “позиції” Мусяловича і Залеського”¹¹⁰ (йдеться про відомі львівські кав’ярні – *авт.*) Висміяно також обивателів, котрі повірили панічним чуткам про прихід більшовиків й кинулися тікати “на захід”, витративши великі гроші на переїзд родин і сімейних пожитків, а після тижневих “гастролів” знову поверталися додому. Особливо їдко кореспондент висміяв поважного віку жінок, котрі повіривши слухам про хтивість більшовицьких солдатів й собі кинулися тікати зі Львова¹¹¹.

На сторінках газет з’являються патріотичні куплети на кшталт:

*My nie damy Lwowa skrańż
Wkdziem piersi№ go bronili
Choż by przyszio trupet rańż* ^{112*}

З 20-х чисел серпня, коли червоні війська були розгромлені під Варшавою та Замостям у місті запанував піднесений настрій. Свідченням того – “веселий” репертуар львівських театрів. “Хто хотів переконатися, що під містом ворога вже немає повинен був відвідати вчора театр. Зникла пуста, яка зіяла у залі впродовж ряду вечорів, наші актори повернулися до гумору...”, – повідомляла газета “Dziес”¹¹³. На хвилі патріотичного піднесення міський театр поставив виставу І. Н. Камінського “Краков’яки і гуралі”¹¹⁴. Відгукуючись на недавні події пов’язані з польсько-російською війною 1920 р., театр “Багателя” влаштував прем’єру вистави-шаржу “Будьонний іде!” із популярним коміком Євстафієм Одробінським. Після відступу більшовицької загрози львівській обиватель знову став дивитися на світ оптимістичніше¹¹⁵. Особливою популярністю впродовж осені 1920 р. у Львові користувалися різного роду заходи присвячені польській армії. Стараннями Референтури пропаганди II відділу Штабу командування генеральної округи у залі “Сокола-матері” (знаходився на сучасній вул. П. Ковжуна). З жовтня відбувся урочистий концерт, присвячений польському солдатіві. У виступах брали участь актори Львівського великого театру. Проходили різноманітні відчити про події польсько-російської війни 1920 р., зокрема у офіцерському казино, що містилося на вул. Фредра на які запрошувалася й цивільна громадськість. Звісно, особливу увагу до них виявляли польські обивателі Львова¹¹⁶. Ще з більшою помпезністю проходили листопадові урочистості влаштовані магістратом з нагоди річниці здобуття поляками Львова¹¹⁷.

Дохід від них призначено на будівництво каплиці “Орлят”¹¹⁸. Очевидно, що для львів’ян-українців споглядати це було боляче, адже йшлося про національну

[§] *Львів не віддамо нікому,
Грудьми станем в оборону,
Й боронитимем до скону.*

трагедію – втрату своєї держави. Було створено спеціальний оргкомітет, на чолі з командувачем генеральної округи генерал-поручником Лемезан-Салінсом, який займався їх підготовкою. 1 листопада вулицями міста пройшов похід з вінками на могили польських вояків. Проте особливо помітними були святкування 21–22 листопада – другої річниці здобуття поляками Львова. 22 листопада оголошувалося “святом Львова”. Спеціальним розпорядженням президії міської ради офіційні заходи проходили біля пам’ятника А. Міцкевичу у центрі міста. Власники будинків і квартир, фасади яких виходили на площу мали прикрасити вікна своїх помешкань¹¹⁹. 21 листопада Львів відвідав маршал Ю. Пілсудський. Його урочисто зустрічали на залізничному дворі. Відтак біля Політехніки, де розташовувався тимчасовий цвинтар польських солдатів, які загинули у листопадових боях 1918 р., було відправлено службу Божу. Репортаж про святкові заходи з великим захопленням подавала “Gazeta Lwowska”. Вона з подробицями висвітлювала церемонію вручення місту ордену “Virtuti militari”, яка проходила біля пам’ятника А. Міцкевичу¹²⁰. Врешті о 22.00 за участю маршала був влаштований прийом у банкетних залах колишнього намісництва¹²¹.

Відсутність безпосередньої військової загрози місту спонукала магістрат відмінити розпорядження про обмеження пов’язані із комендантською годиною. Відтепер різного роду розважальні заклади могли працювати і вночі. Наприклад реклама кав’ярні “Рояль”, що відкрилася на вулиці Гетьманській (зараз частина просп. Свободи) вихваляла, що тут “відмінна кухня, добірні напої, а справжня кава „більон” з пінкою буде до смаку навіть найвимогливішій публіці. Після театру свіжа вечеря. Кав’ярня відчинена від 5 ранку”¹²².

Частково відновила роботу популярна до війни кав’ярня і ресторан “Сан Сусі” (“Безтурботна розмова”) на вулиці Шайнохи (сучасна вул. Банківська). Вона працювала від 7 ранку до пізньої ночі. Відвідувачі кав’ярні мали змогу тут не лише випити філіжанку кави, а й прочитати найрізноманітніші місцеві і закордонні часописи, які вона передплачувала. Для любителів гри у більярд до послуг надавалися чотири нових більярдних столи. Тут подавали справжню каву, чай і напої. Щоденно у кав’ярні смичковий оркестр давав концерт¹²³.

Інша кав’ярня – “Імперіал” на вулиці Легіонів, 15 влаштовувала рандеву торгових кіл. Тут також частували напоями вищого ʼатунку. Від 8-ої вечора до 2-ої ночі давав концерт прославлений піаніст Францішек Цикан. Кав’ярня мала й окремі кімнати для гри в карти та на інші розваги. Елітна публіка відвідувала кав’ярню “Міраж”. Її відпочинок скрашувала італійський оркестр під керуванням Оттокара Фохноха¹²⁴.

Жваве товариське життя, звичайно, вимагало уваги до гардеробу. Повоєнна скрута обмежувала можливості обивателя гарно і модно вдягатися. Для найбідніших категорій населення міста текстильні вироби давалися по так званих сімейних „споживчих посвідченнях”. На одну–дві особи можна було отримати 3 м тканини, на три–чотири – 6 м, п’ять–шість – відповідно 8 м. і на сім’ю, що мала більше шести осіб видавалося 10 м¹²⁵. Зазвичай найбільшу увагу своєму

гардеробу надавали жінки. “Спостерігаючи за дамським гардеробом, – зазначала одна газета, – можна зробити висновок, що помимо відсутності добротних тканин, наші жінки з’являються на вулицях міста у елегантних вбраннях. Як вдалося з’ясувати, ці вбрання витягнені із старих скринь, але не до впізнання оновлені барвником “Колорит”, який продавався в аптеках, і кожен у домашніх умовах міг ним скористатися”¹²⁶.

Загалом високосний 1920 рік не приніс львів’янам миру та спокою, одначе обнадіював, що найважчі випробування вже позаду. Мешканці Львова знову готувалися до зустрічі нового 1921 р., шпальти газет зарясніли рекламами, які закликали відвідати найкращі ресторани і кав’ярні, театри готували для глядачів прем’єри, знову створювалися різноманітні оргкомітети для організації і проведення балів. Серед цієї круговерті, що зветься буднями львівський обиватель жив (зрештою, як і тепер) у своєму мікросвіті: радів дрібничкам життя, переборював домашні клопоти, спостерігав за передноворічною міською суетою і, звичайно, журився дорожнечею, що підніс йому у новорічний подарунок минаючий 1920 рік[§].

BETWEEN WAR AND PEACE (DAILY LIFE OF LVIV CITIZENS IN DESCRIPTION OF LVIV PERIODICALS IN 1920)

Victor HOLUBKO

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Regional History

Microhistory with its synonym ‘daily history’ is one of the most important parts of historical studies. Its subject is people’s daily routine in cultural, political, ethnic and religious contexts. Using periodicals, the author of this article depicted daily life of Lviv citizens soon after World War 1, in the time which still was not peaceful.

Key words: Lviv, war, daily life, population.

¹ Dziec. – 1920. – 30 października. – S. 6

² Ibid. – 2 stycznia. – S. 4.

³ Громадська думка. – 1920. – 14 січня. – С. 1.

⁴ Dziec. – 1920. – 3 stycznia. – S. 2.

⁵ Kurjer Lwowski. – 1920. – 1 stycznia. – S.6.

⁶ Ibid. – S. 6.

⁷ Ibid. – 1920. – 3 stycznia. – S. 5.

⁸ Ibid. – S. 5.

⁹ Ibid. – 17 stycznia. – S. 6.

¹⁰ Ibid. – 18 stycznia. – S. 4.

¹¹ Ibid. – 18 stycznia. – S. 5.

¹² Ibid. – 27 stycznia. – S. 8.

¹³ Ibid. – 23 stycznia. – S. 5.

-
- ¹⁴ Gazeta Lwowska. – 1920. – 13 stycznia. – S. 4.
¹⁵ Ibid. – 22 stycznia. – S. 4.
¹⁶ Ibid. – 27 stycznia. – S. 4.
¹⁷ Gazeta Lwowska. – 1920. – 4 lutego. – S. 4.
¹⁸ Dziec. – 1920. – 11 lutego. – S. 6.
¹⁹ Громадська думка. – 1920. – 14 січня. – С. 4.
²⁰ Там само. – 3 січня. – С. 4.
²¹ Там само. – 19 січня. – С. 4.
²² Там само. – 13 лютого. – С. 4.
²³ Kurjer Lwowski. – 1920. – 15 marca. – S. 6.
²⁴ Dziec. – 1920. – 5 stycznia. – S. 2.
²⁵ Ibid. – 8 stycznia. – S. 2.
²⁶ Dziennik ludowy. – 1920. – 24 stycznia. – S. 4.
²⁷ Dziec. – 1920. – 27 sierpnia. – S. 4.
²⁸ Ibid. – 22 lutego. – S. 2.
²⁹ Dziennik ludowy. – 1920. – 16 lutego. – S. 5.
³⁰ Ibid. – 7 lutego.
³¹ Kurjer Lwowski. – 1920. – 14 stycznia. – S. 3–4.
³² Dziec. – 1920. – 26 stycznia. – S. 5.
³³ Chwila. – 1920. – 5 stycznia. – S. 7.
³⁴ Dziennik ludowy. – 1920. – 21 stycznia. – S. 4.
³⁵ Dziec. – 1920. – 28 lutego. – S. 3.
³⁶ Громадська думка. – 1920. – 4 січня. – С. 3.
³⁷ Dziec. – 1920. – 9 lutego. – S. 4.
³⁸ Dziennik ludowy. – 1920. – 28 stycznia. – S. 5.
³⁹ Ibid. – 10 stycznia. – S. 5.
⁴⁰ Ibid. – 18 stycznia.
⁴¹ Dziec. – 1920. – 27 lutego. – S. 3.
⁴² Dziennik ludowy. – 1920. – 13 kwietnia. – S. 4.
⁴³ Громадська думка. – 1920. – 28 лютого. – С. 4.
⁴⁴ Dziennik ludowy. – 1920. – 7 maja. – S. 4.
⁴⁵ Ibid. – 17 maja. – S. 4.
⁴⁶ Kurjer Lwowski. – 1920. – 2 lutego. – S. 6.
⁴⁷ Ibid. – 12 lutego. – S. 5.
⁴⁸ Dziennik ludowy. – 1920. – 18 lutego. – S. 6.
⁴⁹ Chwila. – 1920. – 11 stycznia. – S. 2.
⁵⁰ Dziennik ludowy. – 1920. – 10 stycznia. – S. 4.
⁵¹ Kurjer Lwowski. – 1920. – 7 kwietnia. – S. 2.
⁵² Dziennik ludowy. – 1920. – 13 kwietnia. – S. 3.
⁵³ Громадська думка. – 1920. – 19 січня. – С. 4.
⁵⁴ Dziennik ludowy. – 1920. – 30 stycznia.
⁵⁵ Ibid. – 7 lutego.
⁵⁶ Ibid. – 9 stycznia. – S. 5.
⁵⁷ Ibid. – 11 stycznia. – S. 4; 23 stycznia. – S. 5.
⁵⁸ Громадська думка. – 1920. – 19 мая. – С. 4.
⁵⁹ Dziec. – 1920. – 15 stycznia. – S. 5.
⁶⁰ Gazeta Lwowska. – 1920. – 3 stycznia. – S. 10.
⁶¹ Dziec. – 1920. – 10 lipca. – S. 4.
⁶² Ibid. – 11 października. – S. 4.
⁶³ Dziennik ludowy. – 1920. – 16 kwietnia. – S. 6.
⁶⁴ Dziec. – 1920. – 9 października. – S. 6.

- ⁶⁵ Ibid. – 28 lutego. – S. 5.
- ⁶⁶ Gazeta Lwowska. – 1920. – 20 stycznia. – S. 4.
- ⁶⁷ Dziennik ludowy. – 1920. – 7 stycznia. – S. 5.
- ⁶⁸ Dziec. – 1919. – 3 grudnia. – S. 4.
- ⁶⁹ Ibid. – 10 października. – S. 6.
- ⁷⁰ Dziennik ludowy. – 1920. – 15 kwietnia. – S. 4.
- ⁷¹ Dziec. – 1920. – 5 lipca. – S. 5.
- ⁷² Громадська думка. – 1920. – 18 лютого. – С. 4.
- ⁷³ Dziec. – 1920. – 10 października. – S. 6.
- ⁷⁴ Dziennik ludowy. – 1920. – 9 stycznia.
- ⁷⁵ Dziec. – 1920. – 19 stycznia. – S. 2.
- ⁷⁶ Ibid. – 14 października. – S. 4.
- ⁷⁷ Goniec wieczorny. – 1920. – 24 listopada. – S. 6.
- ⁷⁸ Oriowicz M. Przewodnik po Lwowie / Mieczysław Oriowicz. – Lwów, 1926. – S. 1–2.
- ⁷⁹ Dziennik ludowy. – 1920. – 8 lutego. – S. 4.
- ⁸⁰ Піняжко Т. Львівська Цитадель. – Львів, 2005. – С. 43.
- ⁸¹ Dziennik ludowy. – 1920. – 11 lutego. – S. 5.
- ⁸² Gazeta Lwowska. – 1920. – 4 lutego. – S. 4.
- ⁸³ Dziennik ludowy. – 1920. – 11 lutego. – S. 6.
- ⁸⁴ Ibid. – 1 lutego. – S. 5.
- ⁸⁵ Dziec. – 1920. – 5 września. – S. 3.
- ⁸⁶ Dziennik ludowy. – 1920. – 26 kwietnia. – S. 4.
- ⁸⁷ Chwila. – 1920. – 1 stycznia. – S. 8.
- ⁸⁸ Ibid. – 3 stycznia. – S. 8.
- ⁸⁹ Громадська думка. – 1920. – 18 січня. – С. 4.
- ⁹⁰ Там само. – 8 лютого. – С. 4.
- ⁹¹ Gazeta Lwowska. – 1920. – 30 stycznia. – S. 4.
- ⁹² Ibid. – 4 stycznia. – S. 4.
- ⁹³ Ibid. – 9 stycznia. – S. 6.
- ⁹⁴ Ibid. – 30 stycznia. – S. 4.
- ⁹⁵ Громадська думка. – 1920. – 23 марта. – С. 4.
- ⁹⁶ Dziec. – 1919. – 17 października. – S. 5.
- ⁹⁷ Ibid. – 19 października. – S. 5.
- ⁹⁸ Ibid. – 1920. – 26 stycznia. – S. 5.
- ⁹⁹ Kurjer Lwowski. – 1920. – 11 września. – S. 6.
- ¹⁰⁰ Gazeta Lwowska. – 1920. – 15 września. – S. 4; 11 września. – S. 3.
- ¹⁰¹ Dziennik ludowy. – 1920. – 4 kwietnia.
- ¹⁰² Dziec. – 1919. – 9 października. – S. 4.
- ¹⁰³ Громадська думка. – 1920. – 18 січня. – С. 4.
- ¹⁰⁴ Dziec. – 1920. – 20 września. – S. 3.
- ¹⁰⁵ Dziec. – 1920. – 16 lipca. – S. 5.
- ¹⁰⁶ Kurjer Lwowski. – 1920. – 6 sierpnia. – S. 6.
- ¹⁰⁷ Dziec. – 1920. – 11 lipca. – S. 5.
- ¹⁰⁸ Gazeta Lwowska. – 1920. – 31 lipca. – S. 4.
- ¹⁰⁹ Dziec. – 1920. – 24 lipca. – S. 3.
- ¹¹⁰ Kurjer Lwowski. – 1920. – 3 lipca. – S. 5.
- ¹¹¹ Dziec. – 1920. – 5 lipca. – S. 5.
- ¹¹² Gazeta Lwowska. – 1920. – 11 września. – S. 3.
- ¹¹³ Dziec. – 1920. – 26 sierpnia. – S. 3.
- ¹¹⁴ Dziec. – 1920. – 9 września. – S. 3.
- ¹¹⁵ Dziec. – 1920. – 30 września. – S. 3.

- ¹¹⁶ Dziec. – 1920. – 29 wrzeźnia. – S.3.
¹¹⁷ Kurjer Lwowski. – 1920. – 3 listopada. – S. 4.
¹¹⁸ Kurjer Lwowski. – 1920. – 11 listopada. – S. 4.
¹¹⁹ Gazeta Lwowska. – 1920. – 21 listopada. – S. 4
¹²⁰ Ibid. – 23 listopada. – S. 5
¹²¹ Dziec. – 1920. – 24 listopada. – S. 2.
¹²² Ibid. – 18 stycznia. – S. 7.
¹²³ Ibid. – 1919. – 8 pazdziernika. – S. 7.
¹²⁴ Ibid. – 1919. – 8 pazdziernika. – S. 8.
¹²⁵ Dziennik ludowy. – 1920. – 25 stycznia. – S. 4.
¹²⁶ Dziec. – 1920. – 1 lutego. – S. 6.

[§] Найбільше далося в знаки подорожчання продовольства. Наприкінці жовтня вдарили морози. Чимало ярини та овочів померзло, бо їх не встигли закласти на зиму. В результаті 1 кг змерзлої картоплі коштував 2 марки, а в грудні ціни на картоплю та інші овочі зросли ще більше: за 1 кг картоплі вже платили 7 марок, буряків і моркви – 8 марок, цибулі – 30 марок, літр квасолі – 28 марок, літр молока – 30 марок, кілограм масла – 450 марок. Особливо ціни поповзли вгору після різдвяних свят, зокрема на м'ясо і м'ясні вироби. За кілограм свинини платили – 140 марок, телятини – 120 марок, ковбаси – 160 марок, сала – 160 марок, 1 кг смальцю – 220 марок. (Goniec wieczorny.– 1920. – 14 grudnia. – S. 7.)